

Kirkon johto, pappispoliitikot ja herätysliikkeet

Se kirkko, jonka niin punaiset kuin valkoiset kohtasivat Suomen sisällissodassa tammi-toukokuussa 1918, oli kansallinen, alueellinen ja paikallinen instituutio omine edustajineen. Kansallisella tasolla sen ääntä käyttivät arkkipiispa, piispainkokous, senaatti ja sen kirkollistoimituskunta sekä kirkolliskokous. Alueellisesti piispat ja tuomiokapitulit antoivat kirkolle kasvot. Paikallistasolla kirkko taas samastui yksittäisiin seurakuntiin ja niiden viranhaltijoihin, erityisesti kirkkoherroihin.

Evangelisluterilainen kirkko oli vielä lähes kaikkia suomalaisia ainakin muodollisesti yhdistävä kokonaisuus. Se saatettiin mieltää kansan, uskovien tai pappien kirkoksi. Kansankirkko hajosi sisällissodan verisissä taisteluissa siinä kuin suomalainen yhteiskuntakin.

Lähestyn vuosien 1917–1918 poliittis-yhteiskunnallista murrosta tarkastelemalla kirkon ylimmän tason eli piispojen ja kokonaiskirkon virallisten elinten kannanottoja ajankohtaisiin tapahtumiin, ennen muuta sisällissotaan. Johtavien kirkonmiesten ohella kirkkoa edustivat omalla tavallaan myös eturivin pappispoliitikot. Lisäksi kirkon sisäisillä herätysliikkeillä oli erityinen roolinsa niin politiikassa kuin suhteessa sota-tapahtumiin.¹

Kirkko ja papisto kuuluivat niihin vanhoihin auktoriteetteihin, joita vastaan kansan ja sivistyneistön laajat kerrokset olivat nousseet jo syksyn 1905 suurlakossa,² mutta jotka säilyttivät ulkoisen asemansa vielä vallankumousvuoteen 1917 tultaessa. Sama nousu kirkkoa ja uskonnollisia auktoriteetteja vastaan leimasi aikaa maaliskuun vallankumouksesta sisällissodan puhkeamiseen, mikä osaltaan vaikutti sen jälkeen kirkossa sodan luonteesta esitettyihin tulkintoihin.³

Hiippakunnat ja niiden esipaimenet

Luterilaisella kirkolla oli vuonna 1917 neljä hiippakuntaa, joiden piispoista kolme oli astunut virkoihinsa jo 1800-luvun puolella ja neljäskin eli Ouluun asettunut Kuopion hiippakunnan piispa J. R. Koskimies vuonna 1900. Muita piispankaupunkeja olivat

1 Merkittävimpiä vuosien 1917–1918 tapahtumiin liittyviä kirkkohistoriallisia kokonaistutkimuksia ovat edelleen *Juva* 1977, *Kena* 1979 ja *Veikkola* 1980.

2 *Mustakallio* 1983, 74–79; *Hartikainen* 2008, 137–162.

3 *Juva* 1977 ja *Kena* 1979, passim.

Turku, Porvoo ja Savonlinna. Porvoon hiippakuntaan kuului maan teollistunein ja kaupungistunein osa, muun muassa Helsinki ja Tampere.⁴

Arkkipiispa Gustaf Johansson oli eduskuntauudistukseen saakka ollut pappissäädyn puhemiehenä merkittävä poliittinen vaikuttaja. Hän koki vapautumisen papistolle kuuluneista valtiollisista velvollisuuksista helpotuksena, joka ajoi sen varsinaisten hengellisten tehtävien pariin, pois ”puoluemiehen” toimesta. Raamatullis-beckiläisen näkemyksen omaksunut Johansson protestoi hänelle vastenmielistä ”kansan tahdon” voittokulkua jättämällä ainakin yksikamarisen eduskunnan alkuvuosien vaaleissa ääni-oikeutensa käyttämättä.⁵ Vielä niin sanotun toisen sortokauden aikana arkkipiispa esitti kuitenkin merkittävää valtiollista roolia Suomen ja emämaan hallinnollisten suhteiden uudelleenjärjestelyä suunniteltaessa.⁶ Vuonna 1917 hän ei enää ollut aktiivinen yhteiskunnallinen vaikuttaja jo korkean eli 73 vuoden ikänsä vuoksi.

Johanssonin piispaollegoista Porvoon Herman Råbergh täytti 1918 jo 80 vuotta ja Savonlinnan Otto Immanuel Collianderkin 70 vuotta⁷. Kohtalokasta Porvoon hiippakunnan eli maan keskusalueiden kirkollisen hoidon kannalta oli sen esipaimenen ilmeinen toimintakyvyttömyys; Råbergh ei ollut enää ensimmäisen maailmansodan puhjettua jaksanut toimittaa piispanarkastuksia seurakunnissa.⁸ Colliander oli vielä Johanssonia suoraviivaisempi beckiläisen biblisismin edustaja, joka oli tulkinut jo vuoden 1905 suurlakon tapahtumia eskatologisessa valossa, osana lopunaikojen tapahtumia. ”Kansan tahto” oli sekä hänen että arkkipiispa Johanssonin ajattelussa aina ristiriidassa Jumalan tahdon kanssa.⁹

Neljäs piispa J. R. Koskimies saavutti 60 vuoden iän vasta 1919 ja erottui vanhemmista piispaollegoistaan selvästi yhteiskunnallisen aktiivisuutensa johdosta. Hän oli suurlakon päivistä lähtien tullut tunnetuksi jopa sosialisteja ymmärtävistä fennomaanisista näkemyksistään.¹⁰ *Mikko Juvalla* on ollut perusteita todeta kirkon hallinnollinen johto vallankumousvuosina Koskimiestä lukuun ottamatta ”yli-ikäiseksi”.¹¹

Maaliskuun vallankumouksen jälkeenkin Koskimies edusti aktiivisen yhteiskunnallisen vaikuttamisen linjaa, jonka taustalla oli niin vanhasuomalainen kansallisen yhteenkuuluvuuden ideologia kuin 1910-luvun kuluessa muotoutuneelle nuorkirkolliselle suuntaukselle ominainen halu korostaa kirkon yhteiskunnallista vaikuttajanroolia. Näin hän esiintyi samalla fennomanian aatteisiin sitoutuneen Suomen papiston valtaenemmistön tulkkina. Oli kuvaavaa, että Koskimies lähetti ainoana piispana jo maaliskuun vallankumouksen jälkeen oman hiippakuntansa papeille ja seurakunnille paimenkirjeen, jossa hän alleviivasi papiston ja kansan keskinäisen yhteenkuuluvuuden tarpeellisuutta.¹²

4 *Mustakallio* 1986, 158–165; *Tiensuu* 2005, 223, 231–232, 288–293, 313; *Toiviainen* 2005, 89–93; *Mustakallio* 2008, 104–112; *Mustakallio* 2009.

5 *Mustakallio* 2006, 159.

6 *Mustakallio* 1990, 401–407.

7 Collianderin syntymäpäivästä *Toiviainen* 2005, 273–274.

8 *Gummerus* 1922, 27; *Mustakallio* 1990, 413; *Tiensuu* 2005, 293.

9 *Mustakallio* 1983, 68–71; *Toiviainen* 2005, 130–138.

10 *Mustakallio* 1986, 174–189.

11 *Juva* 1977, 42.

12 *Kuopion tklin kiertok.* 749/24.4. 1917; *Kena* 1979, 27; *Mustakallio* 1986, 192.

Kirkkopoliittisia uhkia ja nuorkirkollisia vaikuttamispyrkimyksiä

Kevään 1917 toiveikkuus vaihtui luterilaisen kirkon piirissä kesää kohti mentäessä vähitellen kasvavaksi peloksi. Eri puolilla maata, erityisesti Savonlinnan hiippakunnan alueella, pidetyissä kansalaiskokouksissa purkautui tyytymättömyys kirkkoa kohtaan, jonka katsottiin edustavan vanhaa ”taantumuksellista” järjestelmää. Vaatimukset kirkon ja valtion erottamisesta sekä koulujen uskonnonopetuksen poistamisesta sosiaalidemokraattisen puolueen Forssan ohjelman mukaisesti voimistuivat. Pääkaupungin työväestön vappukulkueessa esiintyi vaatimus *Alas alttarit!*, mikä huomattiin myös kirkkollisella taholla.¹³

Maaliskuun vallankumouksen jälkeisiä vapausaatteita ilmensivät omalla tavallaan tolstoilais-anarkistisen kirjailijan Arvid Järnefeltin esiintymiset kolmessa Helsingin kirkossa. Myös teosofis-sosialistinen asianajaja Jean Boldt kannattajineen tunkeutui Nikolainkirkkoon, lauloi siellä *Kansainvälistä* ja julisti kirkon ”köyhälistön koukshuoneeksi”.¹⁴ Kun valtaan tullut Tokoin senaatti asetti komiteat selvittämään sekä uskonnonvapauskysymystä että kirkon ja valtion erottamista, niiden radikaali kokoonpano herätti yleistä huolta kirkon piirissä. Sosialistienemmistöisen eduskunnan ensimmäisiin lainsäädäntötoimiin puolestaan kuului uskontorikoslainsäädännön lieventäminen, mikä saatettiin kirkkollisella taholla nähdä yritykseksi murtaa yhteiskunnan perinteiset henkiset auktoriteetit.¹⁵

Yhtenä kirkollisen reaktion muotona oli eskatologisen ajantulkinnan voimistuminen kesästä 1917 lähtien. Viimeiset ajat näyttivät monen kirkonmiehen mielestä olevan käsillä. Erityisesti piispa Colliander näki sosiaalidemokratian ”laittomuuden hengen” konkreettiseksi ilmentymäksi.¹⁶ J. R. Koskimieskin liittyi hiippakuntakertomusta valmistellessaan virkaveljiensä edustamaan ajankohtaisten tapahtumien eskatologiseen tulkintaan. Ilmestyskirjan kuudennen luvun ennustuksiin viitaten hän totesi elettävän mitä pelottavinta aikakautta. ”Sodan tulipunainen ratsu” oli jo kolme vuotta kiitänyt kautta maitten ja valtakuntien. Näköpiirissä oli ”nälän mustalla hevosella ratsastaja”, ja ”hallavallaan rientävä ruttokuolema” saattoi olla odotettavissa.¹⁷

Toista asennoitumistapaa edusti nuorkirkkollisella taholla toukokuussa perustettu kirkollinen valistustoimikunta, joka käynnisti voimakkaan apologeettisen toiminnan kansankirkon tueksi. Kirkollisen valistustoimikunnan ja sen työstä käytännössä huolehtineen kirkollisen valistustoimiston rooli painottui loppukesästä lähtien yhä selvemmin sisäpolitiikkaan, kun Venäjän väliaikainen hallitus oli hajottanut korkeimman vallan haltijaksi julistautuneen eduskunnan ja suomalaiset kävivät lokakuun alussa valitsemaan uutta eduskuntaa.¹⁸

Vanhasuomalaisten ja nuorsuomalaisten vanha keskinäinen vastakkainasettelu oli kirkonkin piirissä kesällä 1917 pääosin jo unohdettu. Vanhasuomalainen puolue oli

13 *Hyvärinen* 1918, 14; *Juva* 1977, 43–44; *Kena* 1979, 32–33; *Veikkola* 1980, 362–366; *Toiviainen* 2005, 206–208.

14 *Järnefelt* 1917; *Nokkala* 1958, 67, 126–128, 235, 318–322; *Kena* 1979, 33–34; *Veikkola* 1980, 371–373. Boldtista *Antikainen* 2004, 150–153.

15 *Kena* 1979, 28–32; *Veikkola* 1980, 366–369, 373–374.

16 *Toiviainen* 2005, 211.

17 *Koskimies* 1917, 3; *Mustakallio* 1986, 192.

18 *Kena* 1979, 34–36; *Veikkola* 1980, 375–395.

papiston ylivoimaisen enemmistön puolue, kun taas nuorsuomalaisen puolueen aseman keskuudessa oli jatkuvasti heikentynyt.¹⁹ Jyrkkiin fennomaaneihin kuulunut piispa Koskimies kuvasi käyntiään toiseen poliittiseen leiriin kuuluneiden sukulaisten luona elokuussa 1917: ”Mielipiteihin nähden ei tunnu näiden sukulaisten kanssa ero enää niin suurelta. Ne lukevat omia lehtiänsä, mutta yhteiskunnan suurimmissa kysymyksissä molemmilta puolilta tunnetaan olevansa lähempiä, kuin sosialistein kanssa.”²⁰

Kirkollinen valistustoimikunta asettui johtamaan erityistä kristikansan ”omaa” vaalikampanjaa, jossa nostettiin esille uhanalaisiksi koettuja kirkkopoliittisia kysymyksiä. Valistustoimikunta pyrki vaikuttamaan myös siihen, että puolueet ehdokaslistoja laatissaan ottaisivat huomioon ”kristikansan” toivomukset.²¹

”Kristikansasta” tai ”kirkkokansasta” tuli näin poliittinen painostusryhmä, joka asettui vaalitaistelussa yhteiskuntaa säilyttävien voimien puolelle ”tuhoavia” vastaan. Arkkipiispa Johansson pelkäsi kirkon poliittista leimautumista ja tuomitsi jyrkästi tällaisen kirkon – käytännössä siis nuorkirkollisen ryhmän – julkisen sekaantumisen politiikkaan. ”Vaalihomma” oli hänen mukaansa ”irvikuva Kristuksen perussäännöistä”. Arkkipiispa piti kirkollista vaalikampanjaa sekä perusteiltaan että seurauksiltaan arveluttavana. Näkemyksilleen hän sai sivustatukea hengenheimolaiseltaan Collianderilta, joka kristillisen erityisesiintymisen torjuessaan samalla korosti porvarillisen enemmistön saavuttamisen merkitystä.²²

Kirkollisen valistustoimikunnan esittämät vetoamukset herättivät vastakaikua porvarillisten puolueiden taholla. Tämä koski erityisesti vanhasuomalaista ja nuorsuomalaista puoluetta, jotka olivat yhdistäneet voimansa taistelussa sosiaalidemokraattista puoluetta vastaan. Ehdokaslistoilla nähtiin nyt aiempaa enemmän sekä uskonnollisia tunnuksia että pappeja.

Huomionarvoista on, että *kirkko* nousi lokakuun 1917 vaaleissa ensimmäistä kertaa puolustettavien arvojen joukkoon, kun ehdokaslistojen tunnuksissa oli aiemmin viitattu yleisemmällä tasolla kristillisyyteen, kristinuskoon tai uskontoon. Yhdistyneet suomalaiset puolueet – siis vanha- ja nuorsuomalaiset – esiintyivät kerran ”kirkkomme ja kansamme puolesta”, ruotsalainen kansanpuolue vastaavasti ”för fosterlandet och kyrkan”. Uskonnollisen tunnuksen käyttöön liittyi lähes aina papin esiintyminen valitsijayhdistyksen ehdokkaana, kun näin oli aiemmin ollut vain joka toisessa tapauksessa. Kriisiaikana pappien katsottiin ilmeisesti voivan parhaiten puolustaa kirkon ja uskonnon asemaa.²³

Kristillinen työväenliike ei lähtenyt mukaan kristillis-porvarilliseen vaalitoimintaan. Toisaalta myös sen ehdokkaina oli enemmän kirkonmiehiä (yhdeksän) kuin koskaan aiemmin. Niin kuin jo ensimmäisissä eduskuntavaaleissa sosiaalidemokraattisen

19 *Mustakallio* 1978 a, 195–196, 205–207. Havainto perustuu myös nuorsuomalaisen puolueen arkiston (KA) läpikäymiseen vuoteen 1917 saakka.

20 KA Forsman –Koskimies -suvun arkisto 37, Koskimies puolisolleen 16.8. 1917.

21 KA Suomalaisen puolueen arkisto 12, Kiertokirjeitä 1910–1919, Kirkollinen valistustoimikunta (Vernerin Louhivuori) Suomalaisen puolueen valtuuskunnalle 10.8. 1917; KA Nuorsuomalaisen puolueen arkisto, nuorsuomalaisen puolueen keskustustoimikunnan kok. ptk. 10.8. 1917 § 9 ja liite; *Kena* 1979, 36–37; *Veikkola* 1980, 395–397.

22 HYK YA Johanssonin päiväkirja 18.8. 1917; KA OIC Jäljennöskirja 48 (VA Y 4755) Colliander Johanssonille 11.8. 1917; *Veikkola* 1980, 397–401.

23 *Mustakallio* 1978 a, 195–197; *Mustakallio* 1978 b, 86–91; *Veikkola* 1980, 397–399, 401–402.

puolueen taholta koetun paineen voimistuminen sai papiston myös syksyn 1917 vaaleissa turvautumaan sen eräänlaiseen vastaliikkeeseen.²⁴

Kaiken kaikkiaan kirkollinen vaalikampanja kärjisti porvarillista yhteisrintamaa tukenen kirkon ja sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen suhteita. Yksikamariseen eduskuntaan valittiin yhteensä 13 pappia, enemmän kuin kertaakaan aiemmin.

Vanhasuomalaisen puolueen pappisedustajien määrä nousi kuuteen eli lähes viidennekseen (18,8 %) koko eduskuntaryhmästä. Heidän joukossaan olivat nuorkirkolliset Lauri Ingman, Erkki Kaila ja Paavo Virkkunen sekä Lapuan kirkkoherra Wilhelmi Malmivaara, heränneiden tunnustettu johtaja. Pappisvaltaisimmaksi puolueeksi osoitautui hieman yllättäen ruotsalainen kansanpuolue, jonka listoilta eduskuntaan valittiin jopa neljä kirkonmiestä, viidennes (19,0 %) kaikista edustajista. Lisäksi maalaisliitto sai ensimmäiset kaksi pappiskansanedustajaansa, joista toinen (pastori Antti Rentola) oli ollut myös kristillisen työväenliikkeen ehdokkaana ja katsoi edustavansa sitä varsinaisen puolueensa ohella eduskunnassakin. Nuorsuomalaisen puolueen pappisedokkaista valittiin eduskuntaan vain yksi pappi, Kurkijoen kirkkoherra Gustaf Arokallio.²⁵ Muutoin kristillinen työväenliike, joka oli aiemmissa vaaleissa saanut parhaimmillaan läpi kaksi ehdokasta, jäi kokonaan ilman varsinaista edustusta.²⁶

Suomalaisen yhteiskunnan sisäisen kriisin kärjistyessä papisto sai osakseen enemmän poliittista luottamusta kuin koskaan aiemmin yksikamarisen eduskunnan aikana. Tässä oli samalla lähtökohta papiston aseman myöhemmälle huipentumalle lokakuussa 1917 valitussa eduskunnassa. Aiemmin varapuhemiehen tehtäviä hoitanut professori Lauri Ingman toimi nimittäin eduskunnan puhemiehenä syyskuusta marraskuuhun 1918. Siirryttyään pääministeriksi Ingman luovutti puhemiehen nuijan Ilmajoen kirkkoherralle Paavo Virkkuselle. ”Papillisen kaksoisvallan kautta” kesti seuraavien eduskuntavaalien yli, huhtikuuhun 1919 saakka.²⁷

Tuleeko piispojen ottaa kantaa ajankohtaisiin kysymyksiin?

Poliittisen jännityksen lisääntyessä piispa Koskimies oli ehdottanut piispainkokouksen kutsumista koolle tavallista aikaisemmin eli ennen lokakuun 1917 eduskuntavaaleja, jotta hiippakuntahallitukset olisivat voineet määritellä kirkon yhteisen kannan ajankohtaisiksi nousseisiin kirkkopoliittisiin kysymyksiin. Kirkon johdon sana painoi aloitteentekijän mukaan nimittäin enemmän kuin yksityisen piispan yksityinen ajatus.²⁸

24 *Lappeteläinen* 1970, 23–28; *Palmu* 1974, 131; *Mustakallio* 1978 a, 195; *Kena* 1979, 35–36 (myös viite 23); *Veikkola* 1980, 399–400; *Mustakallio* 1983, 126–144.

25 *Mustakallio* 1978 a, 204–208, 225–226; *Veikkola* 1980, 402–405. Kailan poliittisesta toiminnasta *Toiviainen* 2007, 151–155. Rentolan yhteistyöstä kristillisen työväenliiton kanssa *Työkansa* 66/28.8.1917 ja 85/23.10.1917. Hän kirjoitti vaalien jälkeen: ”Huolenani ei siis eritoten ole miten maalaisliitto ja kristillinen työväki saa kumpikin oikeudella heille kuuluvan osan harrastuksistani.”

26 *Lindman* 1968, 5, 153.

27 *Mustakallio* 1978 a, 204, 221; *Kena* 1979, 143–144 (käydessään pyytämässä Hessenin prinssin suostumusta Suomen kuninkaaksi Ingman ei ollut eduskunnan puhemies vaan varapuhemies); *Välimäki* 1994, 187–192; *Vares* 1996, 88, 104, 160, 167, 170.

28 HYK JRK Jäljennöskirja Koskimies Johanssonille 25.8., 30.8. ja 19.9.1917; *Kena* 1979, 37; *Veikkola* 1980, 401; *Mustakallio* 1986, 193.

Koskimiehen piispaollegat torjuivat kuitenkin aloitteen. Arkkipiispa toisti periaatteellisen näkemyksensä, että kirkon tuli pysytellä puolueiden yläpuolella. Sen ei sopinut lähteä ennen vaaleja taistelemaan edes sosialisteja vastaan. Johansson kirjoitti Koskimiehelle:

On paljon vaalipuhua papeillakin ja jokainen toimikoon vakuutuksensa [vakaumuksensa] mukaan, mutta piispainkokouksen ei tule antaa aihetta siihen luuloon, että sekin ryhtyy toimiin siinä asiassa.²⁹

Myös Colliander piti kirkon sekaantumista vaalitaisteluun samoin kuin erityistä kristikansan vaalikampanjaa periaatteelliselta kannalta sangen vaarallisena. Samoin Råbergh suositteli kirkolle odottavaa asennetta poliittisten vaikuttamispyrkimysten sijaan. Yhdessä suhteessa vuoden 1917 ilmapiiri jätti kuitenkin jälkensä arkkipiispan asenteisiin: hän piti selvänä, että kirkonmiehet kävisivät äänestämässä.³⁰

Viikko eduskuntavaalien jälkeen eri hiippakuntien papisto kokoontui omiin synodaalikokouksiinsa. Ajankohdan yleisestä elintarvikepulasta kertoi Ouluun saapuville pohjoisen hiippakunnan papeille annettu ohje, jonka mukaan jokaisen oli ”välttämätöntä” tuotava mukanaan leipä, voi ja sokeri³¹. Arkkipiispa Johansson totesi avajaispuheessaan Turussa, että maan sisäiset olot olivat käyneet vallankumouksen pyörteissä yhä vaikeammiksi. Vallitsevan anarkian hän tulkitsi johtuneen Jumalasta vieraantumisesta. Johanssonin puhe päättyi sovinnonvetoomukseen, mutta sitä hän ei osoittanut eri yhteiskuntaryhmille vaan maan suomenkielisille ja ruotsinkielisille kansalaisille.³² Sovintoa oli rakennettava yli kielirajojen.

Kun piispainkokous vihdoinkin kokoontui Turussa 12.–13. marraskuuta 1917 – kohta Venäjän bolshevikkivallankumouksen jälkeen ja juuri ennen Suomeen julistettua suurlakkoa –, sen ainoaksi kannanotoksi suomalaisen yhteiskunnan kärjistyvään kriisiin jäi uudenvuodenpäivän 1918 julistaminen erityiseksi rukouspäiväksi. Rukouspäiväjulistuksen muotoilivat piispa Koskimies ja Porvoon tuomiokapitulin asessori, nuorkirkollisiin pappeihin kuulunut Uno Paunu, jonka panos oli edellistä suurempi. Porvoon piispa Herman Råbergh ei jaksanut osallistua kokoukseen.³³

Julistuksessa Suomen kansan todettiin elävän ”mitä vakavinta aikaa” ja maan olevan vaarassa joutua keskelle sotatoimia. Katkera luokkaviha jakoi kansan kahteen jyrkästi vastakkaiseen leiriin. Laittomuus, väkivalta ja rikokset uhkasivat tehdä tyhjäksi laillisen yhteiskunnan tarjoaman suojan. Suuria asutuskeskuksia uhkasi sitä paitsi nälänhätä. ”Mitä huolestuttavin tilanne” antoi aiheen viettää kaikissa seurakunnissa rukouspäi-

29 Siteerattu kirje: Johansson Koskimiehelle [saapunut 5.9.1917]. Kirje on aikoinaan jäänyt Johanssonista synodaalikirjoitusta valmistelleen Y. A. Wallinmaan haltuun, mutta toimitan sen myöhemmin diplominsinööri Ilmari Wallinmaan suostumuksella Koskimiehen arkistoon Kansalliskirjastoon.

30 HYK JRK Johansson Koskimiehelle 8.8., 19.8., 30.8., 15.9. ja 19.9.1917 sekä Koskimiehen päiväkirja 18.8.1917; KA OIC Johansson Collianderille 8.8., 21.8. ja 8.9.1917; KA OIC Jäljennöskirja 48 (VA Y 4755) Colliander Johanssonille 11.8. ja 12.9.1917; HYK GJ Råbergh Johanssonille 9.8.1917; *Mustakallio* 1986, 193–194.

31 *Kuopion tklin kierto*. 754/13.9.1917.

32 *Turun hpk. ppk. ptk.* 1917, 15–17.

33 HYK JRK Koskimiehen päiväkirja 13.11.1917; *Suomen Kirkon Julkisia Sanomia* 1917, 184, 187–190 (piispainkok. ptk. 12.–13.11.1917 § 5 ja 8); *Lehtola* 1970, 42. Kokoontumisesta HYK HR G. Johansson Råberghille 22.10. ja 7.11.1917; KA OIC G. Johansson Collianderille 22.10.1917. U. Paunusta *Kena* 2006, 579.

vää, jolloin isänmaan kohtalo sekä kansan sisäinen ja ulkoinen hätätila kannettaisiin rukouksissa Jumalan puoleen.³⁴

Rukouspäiväjulistukseen sisältyi varsin realistinen poliittis-yhteiskunnallisen tilanteen kuvaus marraskuulta 1917. Se oli osoitettu Suomen kansan kohtalosta huolta kantaville yksityisille kristityille ja seurakunnille.

Rukouspäiväjulistuksen laatimiseen osallistuminen ja sen hyväksyminen piispainkokouksessa ei vielä tyydyttänyt piispa Koskimiestä. Marraskuun suurlakon aikaiset levottomuudet, joiden vuoksi esimerkiksi ensimmäisiä kirkkopäiviä ei voitu pitää suunnitellulla tavalla Turussa, synnyttivät hänessä ajatuksen, että kirkon johtajien tulisi yhteisen paimenkirjeen avulla pyrkiä rauhoittamaan kansalaisten mieliä.

Laatimassaan pohjatekstissä Oulun piispa ilmaisi pelkäävänsä, että Suomen kansa oli hukumassa sisäisiin erimielisyyksiin ja veljessotaan. Siksi sitä oli kehotettava keskinäiseen sovintoon ja rauhaan. Koskimies halusi kohdistaa sanansa erityisesti yhteiskunnan parempiosaisille ja esittää toivomuksen eri yhteiskuntaryhmien keskinäisestä lähentymisestä. Tavoitteena oli kansallisen eheyden ja yksimielisyyden saavuttaminen. Koko paimenkirjeluonnosta kantoi fennomaaninen ajatus Suomen kansasta erityisenä Jumalan valittuna kansana.³⁵

Oulun piispa jäi kuitenkin jälleen yksin piispakollegojensa keskellä. Arkkipiispa merkitsi päiväkirjaansa hieman pilkallisesti: ”Koskimies tahtoi sopua ja anteeksiantoa sosialisteille.” Sovintoa ei voinut kuitenkaan tehdä ”murhaajien” ja ”pilkkajien” kanssa. Colliander oli vielä kriittisempi. Hän piti Koskimiehen tarkoittamaa yhteisesiintymistä mahtipontisena turvautumisena hierarkkiseen auktoriteettiin, vieläpä yli hiippakuntarajojen. Kehotus sovinnollisuuteen sisälsi Savonlinnan piispan mielestä vain ”epäraamatullisen fraasin” rakkauden osoittamisesta Jumalan valtakunnan vihollisille. Råberghkin varoitteli, ettei kirkkolaki tuntenut mainitunlaista yhteisesiintymistä, joka vielä merkitsi vaarallista tunkeutumista politiikan alueelle.³⁶

Aloitteensa osaksi tulleen kohtelun johdosta Koskimies purki huolestumistaan arkkipiispalle joulukuun alussa. Vaikka ajankohta piispojen vetoamuksen esittämiseen ei olisikaan ollut sopiva – ”eihän sitä osaa lukea tulevaisuutta” –, silloinen henkinen hätä oli suuri.³⁷

34 Turun tklin kiertok. 1109/13.12.1917; Porvoon tklin kiertok. 549/30.11.1917; Savonlinnan tklin kiertok. 295/13.12.1917; Kuopion tklin kiertok. 759/6.12.1917; Kena 1979, 41.

35 HYK JRK Koskimiehen päiväkirja 22.–23.11.1917; luonnos julkilausumaan JRK VIII ja liitteenä Johanssonin kirjeeseen Collianderille 6.12.1917 (KA OIC); Lehtola 1970, 43–44; Kena 1979, 37–39; Veikkola 1980, 445; Mustakallio 1986, 194.

36 HYK JRK Johansson Koskimiehelle 29.11.1917; HYK JRK Koskimiehen päiväkirja 18.12.1917; HYK YA Johanssonin päiväkirja 30.11.1917; HYK GJ Colliander Johanssonille 4.12.1917 ja Råbergh Johanssonille 3.12.1917; KA OIC Johansson Collianderille 30.11.1917; Kena 1979, 37–39; Mustakallio 1986, 194–195; Toiviainen 2005, 216–217. Toiviainen tulkitsee (viite 38) piispainkokouksen käsittelemän rukouspäiväjulistuksen ja piispa Koskimiehen tekemän paimenkirje-ehdotuksen yhdeksi ja samaksi asiaksi.

37 HYK JRK Jäljennöskirja Koskimies Johanssonille [4.12.1917]; Mustakallio 1986, 195.

Kirkkopäivät vetoavat sovinnon puolesta

Kun piispat eivät olleet halunneet käyttää virallista ”kirkon ääntä” kansallisen hätätilan keskellä marraskuussa Turussa, se kuultiin epävirallisesti tammikuun puolivälissä Helsingin Kallion kirkossa kokoontuneilta ensimmäisiltä kirkkopäiviltä, jotka toivat yhteen seurakuntien ja kristillisten järjestöjen edustajia eri puolilta maata.

Kirkkopäivistä muodostui nuorkirkollisuuden hengessä tapahtuneen vapaamuotoisen aktivoitumisen voimannäyte. Arkkipiispa Johansson otti kuitenkin etäisyyttä tähän toimeliaisuuteen kieltäytymällä tulemasta kirkkopäiville avajaisaarnaa pitämään ja toimimasta niiden puheenjohtajana tai kunniapuheenjohtajana. Hänen sijastaan saarnaajan tehtävä lankesi J. R. Koskimiehelle.³⁸

Kirkon roolia yhteiskunnallisen sovinnon rakentajana korosti kirkkopäivillä muiden muassa teollisuusseutujen evankelioimistyön vuonna 1916 aloittanut pastori Sigfrid Sirenus.³⁹ Lopuksi kirkkopäivät esittivät työläiskaupunginosan pyhäköstä käsin ajankohtaisen vetoomuksen *Suomen kansalle* huolestuneena muun muassa ”veljesvihan kuohunnasta”, joka uhkasi kansaa ”sisäisellä turmiolla”.

Uusi kirkollinen foorumi lausui toivomuksen, että Jumala taivuttaisi kansan ”sovinnon, anteeksiantavaisuuden ja rakkauden henkeen, niin että me veljinä ja sisarina voisimme yhtyä uutta Suomea rakentamaan, ja että isänmaamme tulevaisuus rakentuisi Jumalan valtakunnan ikuisen rakkauden ja totuuden horjumattomalle pohjalle”. Vetoomus, jollaista piispat eivät olleet saaneet aikaiseksi, esitettiin Suomen evankelisluterilaisen kirkon kirkkopäivien nimissä.⁴⁰ Käytännössä se liittyi piispa Koskimiehen aiempiin sovinnon rakentamista kirkon tehtävänä korostaneisiin kannanottoihin.

Laajojen kirkollisten piirien esittämällä vetoomuksella ei ollut kuitenkaan vaikutusta prosessiin, joka johti sisällissodan syttymiseen runsasta viikkoa myöhemmin.

Kirkon johto ja sisällissota

Tammikuun lopulla puhjenneen sisällissodan vastakkainasettelu perustui pääosin poliittisiin ja sosiaalisiin, ei maailmankatsomuksellisiin eroihin. Tähän liittyivät alueelliset tekijät: eteläisen ja läntisen teollisuus-Suomen ja toisaalta agraarisen muun Suomen vastakohtaisuus.⁴¹

Kirkon hallinnossa Porvoon tuomiokapitulin toiminta oli pysähdyksissä lähes koko sodan ajan (24.1.–23.4.1918), kun taas Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli pääsi työskentelemään vain rajoitetusti (1.2.–14.4.1918). Vaasan senaatti uskoi vastuun näiden hiippakuntien valkoiselle puolelle jääneiden seurakuntien hoidosta Savonlinnan ja Kuopion (Oulun) tuomiokapituleille. Senaatti oli neuvotellut järjestelyistä Vaasaan

38 HYK GJ J. A. Mannermaa Gustaf Johanssonille 10.12.1917; *Kena* 1979, 44–45; *Veikkola* 1980, 405, 417–420, 446–449.

39 *Juva* 1977, 46.

40 *Kirkkopäivät 1918*, 179–180; *Veikkola* 1980, 454, 458.

41 *Rasila* 1977, 85–87; *Kena* 1979, 47.

matkustaneen ja siellä maaliskuun kolme ensimmäistä päivää viipyneen piispa Collianderin kanssa.⁴² Jakautuessaan maantieteellisesti sekä jäsentensä suhteen punaisiin ja valkoisiin myös kansankirkko todella hajosi keväällä 1918.

Valkoisen Suomen puolella toiminut Savonlinnan tuomiokapituli laati ehdotuksen valkoisen armeijan sotilassielunhoidon organisoimiseksi. Käytännössä organisoinnin toteutti maaliskuun lopulta lähtien Vilppulan kirkkoherra, Porvoon tuomiokapitulin asessori Hjalmar Svanberg, joka työskenteli Porvoon hiippakunnan pohjoisosia edustavana apujäsenenä juuri Savonlinnan tuomiokapitulissa ja josta tuli armeijan ensimmäinen esipappi Mikkelin päämajaan. Svanbergin alaisina rupesivat työskentelemään läntisen ja itäisen rintaman esipapit Sodankylän kirkkoherra H. A. Järventaus ja Mikkelin kirkkoherra J. W. Wallinheimo. Edellinen oli Kuopion, jälkimmäinen Savonlinnan hiippakunnasta. Senaatti myös määräsi kirkoissa kannettavaksi ylimääräisen kollehdin valkoisessa Suomessa toimivien sotasairaaloitten hyväksi.⁴³

Kun Oulun piispa J. R. Koskimies joutui sodan aikana piileskelemään Helsingissä⁴⁴, Savonlinnan O. I. Colliander jäi käytännössä ainoaksi piispaksi, jolla oli tällöin todelliset toimintamahdollisuudet. Hän esimerkiksi kohtasi ylipäällikön kenraali Mannerheimin huhtikuun 6. päivänä Savonlinnan asemalla. Päivä oli sama, jolloin Savonlinnan tuomiokapituli teki Mannerheimille esityksen Svanbergin nimittämisestä kenttäpappien esimieheksi. Käytännössä Mannerheimin on täytynyt saada esitys suoraan Collianderilta, mihin aiempi tutkimus ei ole kiinnittänyt huomiota. Hieman myöhemmin, huhtikuun puolivälissä, Colliander esitti kirjeessään Mannerheimille laajasti käsityksiään sodan luonteesta sekä Suomen rajojen laajentamisesta kauas itään ja sen historiallisesta tehtävästä. Kirje saatettiin myös senaatin puheenjohtajan P. E. Svinhufvudin tietoon.⁴⁵

Suomen kansan Jumalalta saama tehtävä oli muodostaa suojamuuri idästä uhkaavaa ”bolshevistista anarkismia” vastaan. Colliander, joka omasta mielestään oli mahdollisimman epäpoliittinen hengellinen johtaja, esitti tältä pohjalta Mannerheimille liittoutumista Suur-Saksan kanssa. Suomen oli saatava itselleen ”luonnollinen” itäraja, joka kulkisi pitkin Laatokan rantaa Syvärille ja Ääniselle sekä sieltä Vienanmerelle. Suomen oli toisin sanoen päästävä laajentumaan Suur-Suomeksi. Käydyn sisäisen ”puolustussodan” oli välttämättä heti jatkettava ”hyökkäys- ja valloitusotana” Venäjää vastaan, piispa Colliander kirjoitti ylipäällikölle.

Punaisten johtajat, julmuuksiin syyllistyneet punakaartilaiset ja aseelliset naisotilaat, joita piispa erityisesti kammoksi, oli tuotava tuomioistuimien eteen ja teloitettava voimassa olevien sotalakien mukaan. Saksalaisten saamat sotavangit oli luovutettava elinkautiseen pakkotyöhön Saksaan. Kotimaahan jätettyjen taas tuli tehdä uskollisuus-

42 KA OIC Jäljennöskirja (VA Y 4755) Collianderin matkalasku 18.3.1918; OMA OTA Ca: 68 Kuopion tklin ptk. 14.3.1918 § 16 ja 2.5.1918 § 9; *Kuopion tklin kiertok.* 764/14.3.1918 ja 768/13.5.1918; *Gummerus* 1922, 7–8; *Koskimies* 1922, 14; *Wallinheimo* 1923, 10; *Kena* 1979, 50 (ennenaikainen nimitys Oulun tuomiokapituli); *Toiviainen* 2005, 221, 227.

43 *Wallinheimo* 1923, 10; *Koikkalainen* 1974, 29–33; *Kena* 1979, 50–51; *Toiviainen* 2005, 221–222, 234.

44 *Lehtola* 1970, 57–78; *Kena* 1979, 50.

45 KA OIC Jäljennöskirja 48 (VA Y 4756) Collianderin sähke eversti Theslöffille Vilppulaan 7.4.1918 ja tuomiokapitulille Ouluun 9.4.1918, Colliander kenraali G. Mannerheimille 15.4.1918; Mannerheim Collianderille 27.2.1918 ja Mannerheimin sähke Collianderille 24.4.1918; *Toiviainen* 2005, 221–222 (erityisesti viite 53), 227, 234–235.

denvala lailliselle hallitukselle; siitä kieltäytyvät olisi teloitettava, Colliander kaavaili suoraviivaisesti.⁴⁶

Sisällissodan aikaisen johtavan piispan näkemykset olivat sekoitus Collianderille vanhastaan ominaista eskatologis-apokalyptista ajantulkintaa, joka ei ehkä täysin avautunut kenraali Mannerheimille, sekä toivon panemista saksalaisten tukeman valkoisen armeijan voimaan. Hänen ulkopoliittisia näkemyksiään hallitsi Saksan ja saksalaisuuden rajaton ihailu sekä luottaminen keskusvaltojen voittoon meneillään olevassa maailmansodassa. Vastaavasti Colliander esitti kielteisiä arvioita Venäjän ohella sen liittolaisesta Englannista.⁴⁷

Alaisilleen Colliander antoi yksityisiä ohjeita hiippakunnassaan kapinan aikana kaatuneiden punaisten hautaamisesta. Kirkkojen läheisyyteen perustettuihin yhteisiin ”veljeshautoihin” ei saanut haudata venäläisiin vaatteisiin puettuja ruumiita. Myöskään niitä suomalaisia, jotka olivat taistelleet ja kaatuneet ”kapinallisten maanpettureitten ja pakanallisten roistojen” riveissä ”Jumalan järjestystä ja laillista esivaltaa” vastaan, ei saanut sijoittaa seurakunnan omien jäsenten kanssa vieretysten. Näille kuten muillekin rikoksentekeijöille oli ”vanhan hyvän isiltä perityn kirkollisen tavan mukaan” kaivettava haudat hautausmaan pohjoisimpaan kolkkaan taikka kokonaan sen ulkopuolelle.⁴⁸

Colliander oli ainoa piispa, joka sisällissodan aikana oli tekemisissä ylipäällikön kanssa. Mannerheim kutsui hänet toimittamaan kiitosjumalanpalveluksen Viipurin valloituksen johdosta sikäläisessä vanhassa tuomiokirkossa, joka oli palvellut ortodoksisena sotilaskirkkona. Piispa osallistui ylipäällikön kutsumana myös kaupungissa samana päivänä eli vappuna järjestetyille juhlapäivällisille.

Colliander edusti kirkon piirissä ankarinta mahdollista asennetta kapinaan nousseita kohtaan: vanhatestamentillisten esikuvien ja ajalle ominaisen organismiajattelun mukaan yhteiskunnan terve kehitys edellytti pahan eli bolshevistisen tartunnan täydellistä poisperkaamista. Collianderin aiemmasta pessimismistä ei keväällä 1918 näkynyt enää paljon merkkejä.⁴⁹

Savonlinnan ankaran bekilläisen piispan vaikutus luterilaisen kirkon yleisen kuvan muotoutumiseen sisällissodan aikana lienee suurempi kuin aiemmin on huomattu.

Sisällissodan tulkinnat

Sisällissodan jälkeen arkkipiispa Johansson aktivoitui julkaisemaan yksityisen paimenkirjeen, jossa hän tulkitsi juuri päättyneen sodan nousseen ennen muuta sosialismin vihasta kristinuskoa ja kirkkoa kohtaan. ”Kapina” ei ollut syntynyt tilapäisistä syistä, vaan vääristä perusteista, Johansson totesi. Tulokset olivat sen mukaiset:

46 KA OIC Jäljennöskirja 48 (VA Y 4756) Colliander kenraali G. Mannerheimille 15.4.1918; *Kena* 1979, 72; *Toiviainen* 2005, 228–229.

47 KA OIC Jäljennöskirja 48 (VA Y 4756) Colliander kenraali G. Mannerheimille 15.4.1918; *Toiviainen* 2005, 228–230, 232–234.

48 KA OIC Jäljennöskirja 48 (VA Y 4756) Colliander Paavo Pekkaselle 15.4.1918 ja Erlanti Pispalalle 15.4.1918.

49 KA OIC Mannerheim Collianderille 30.4.1918; *Wallinheimo* 1923, 10–11; *Toiviainen* 2005, 229, 232–234. Organismiajattelusta esimerkiksi *Kena* 1979, 81.

Synkin murhenäytelmä, minkä Suomen kansa on nähnyt, on loppumaisillaan. Ympäri maata on kaameita murhia tehty, syyttömiä kidutettu, kirkkoja häväisty ja poltettu, pappeja tapettu, kyliä ja taloja ryöstetty ja hävitetty.

”Kapina” oli Johanssonin mukaan näyttänyt sosialistisen valtion todellisen olemuksen: se oli vääristänyt vapauden, veljeyden ja tasa-arvon irvikuvikseen. Siksi sosialismi oli syytä haudata ainiaaksi, arkkipiispa julisti.⁵⁰

Johansson edusti Collianderin tavoin sisällissodan puhdasta uskonnollista tulkintaa, joka oli kirkon piirissä yleinen vaikkakaan ei ainoa reagointitapa.

Arkkipiispa ei tyytynyt tuomitsemaan vain sosialismia. Turkulaisen *Uuden Auran* kiertokyselyyn vastatessaan Johansson totesi toukokuun alussa 1918, että myös yksikamariedustus oli ”erehdys, suuri erehdys”. Vuonna 1906 voimaan astunut valtiopäiväjärjestys kuristi hänen mukaansa kansan vapauden. Vastikään säädetyt uudet demokraattiset kunnallislait puolestaan veivät kansan turmioon.⁵¹

Sisällissota oli siis osoittanut Johanssonille sekä sosialismin että modernin demokratian turmiollisuuden. Arkkipiispa katsoi saaneensa vuoden 1918 tapahtumista näytön myös siitä, että hän oli ollut oikeassa suurlakon jälkeisen valtiollisen kuohunnan keskellä.⁵²

Johansson pysyi järkähtämättömästi kannassaan myöhemminkin. Kun Turun hovioikeus syksyllä 1923 vietti 300-vuotisjuhliaan, arkkipiispa leimasi saarnassaan yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden yhdeksi anarkian merkiksi. Saarnaa olivat kuuntelemassa muiden muassa tasavallan presidentti ja eduskunnan puhemies.⁵³

O. I. Colliander puolestaan oli vielä sisällissodan loppuvaiheessa vedonnut *Vasabladetin* ja *Uuden Suomettaren* toimituksille lähettämässään laajoissa kirjelmässä maan sisäisen kielirauhan ja monarkistisen, saksalaiseen ruhtinaaseen nojaavan hallitusmuodon puolesta. Vetoomustaan hän ei halunnut julkisuuteen, mutta toivoi sen tulevan maan kaikkien suomen- ja ruotsinkielisten lehtien tietoon. Viimeksi kuluneen vuoden tapahtumien Colliander katsoi osoittaneen, kuinka turmiollisia vanhan säätyeduskunnan hävittämisen seuraukset olivat.⁵⁴ Myös Savonlinnan piispa tuomitsi suurlakon jälkeisen demokratiakehityksen ja eduskuntauudistuksen eskatologisin termein Ilmestyskirjan pedon valtaan pääsyksi, yritykseksi riistää Jumalan valta ihmisten käsiin.⁵⁵

Niin kuin ennen sisällissotaa piispa J. R. Koskimies yritti myös sen jälkeen saada aikaan kirkon eli piispojen yhteisen kannanoton ajankohtaisiin tapahtumiin. Toukokuun lopulla 1918 kokoontunut piispainkokous torjui kuitenkin suunnitelman.⁵⁶ Koskimiehen oli tyydyttävä pohjoiselle hiippakunnalle osoitettuun paimenkirjeeseen, joka tavoitti vastaanottajansa jo kesäkuun alussa.

50 *Kotimaa* 16/24.5.1918, Suomen arkkipiispan paimenkirje papistolle; *Juva* 1977, 47–48; *Kena* 1979, 67, 78, 86–87.

51 *Uusi Aura* 52/9.5.1918, Nykyhetken tärkeimmät kysymykset; *Kena* 1979, 138. Vuonna 1917 säädetyistä kunnallislajeista *Lindman* 1968, 97–104; *Soikkanen* 1966, 483–488.

52 *Kena* 1979, 139.

53 *Juva* 1970, 127, 140–141.

54 KA OIC Jäljennöskirja 48 (VA Y 4756) Colliander Vasabladetin toimitukselle 29.4.1918 ja Uuden Suomettaren toimitukselle 15.5.1918.

55 *Kena* 1979, 139.

56 HYK JRK Koskimiehen päiväkirja 24.5., 29.–31.5.1918; *Lehtola* 1970, 118.

Oulun piispan paimenkirjeen näkökulma oli entistä selvemmin uskonnollinen. Verisesti päättyneen ”veljessodan” pohjimmaisena syynä oli Koskimiehen mukaan sovitamaton ristiriita kahden maailmankatsomuksen välillä.

Paimenkirjeessä oli kuitenkin edelleen mukana fennomaanista historiantulkintaa, jonka mukaan ”luopumus” oli alkanut yläluokan piiristä ja levinnyt sieltä kansan syvimpiin kerroksiin. Hävinneelläkin puolella oli ollut epätsekkäitä taistelijoita, jotka olivat vain joutuneet ”väärin käsittämiensä” ihanteiden harhaanjohtamiksi. Kirkon tuli paljastaa myös valkoisen Suomen taholla esiintynyt itsekkyyt. Paimenkirje päättyi toiveikkaaseen tulevaisuudennäkyyt, jossa kristillinen sovitus ja kansallinen sovinto sekä Jumalan kansa ja Suomen kansa melkein sulautuivat toisiinsa.⁵⁷

Senaatin rukouspäiväjulistus

Piispojen ohella sisällissodan luonnetta tulkitsi luterilaiselle kansanosalle senaatti, joka antoi 25. toukokuuta 1918 julistuksen neljästä vuonna 1919 vietettävästä kiitos-, katumus- ja rukouspäivästä. Sisällissodan päättyminen synnytti siis myös hallitusvallan piirissä tarpeen tulkita sotaa uskonnollis-moraalisesta näkökulmasta. Rukouspäiväjulistuksen antaminen jo keväällä ei sinänsä ollut poikkeuksellista; vuotta 1918 koskeva julistus oli saatettu julkisuuteen huhtikuun alussa 1917.⁵⁸

Senaatissa julistuksen valmistelu oli kuulunut kirkollis- ja opetusasiaintoimituskunnalle, jota johti nuorsuomalainen poliitikko, vielä maaliskuun vallankumouksen jälkeen vapaamielisestä kirkkopoliittisesta linjastaan tunnettu professori E. N. Setälä. Käytännön valmistelusta huolehti toimituskunnan papillinen esittelijäsihteeri Yrjö Loimaranta.⁵⁹

Rukouspäiväjulistuksessa kuvailtiin aluksi, kuinka ”hävityksen ja murhan kauhut” olivat kohdanneet Suomen, mistä olivat osoituksena verenvuodatus, suitsevat rauniot, pyhäköiden häpäisy, vieläpä useiden kirkonmiesten surmat. Laillista esivaltaa – hallitusta ja eduskuntaa – vastaan nousseen aseellisen kapinan taustaa kuvailtiin kesän 1917 lakkoilusta, ryöstöistä ja murhista lähtien. Kapinallisten todettiin toimineen venäläisten kiihottamina ja tukemina.

Saksalaisten joukkojen tulo Suomeen tarkoitti julistuksen mukaan sitä, että Lutherin Saksa oli ojentanut Suomen kansalle ”voimakkaan kätensä”.

Vapaustaistelun voittoa lopputulos antoi aiheen kiitokseen. Kansaa kohdannut onnettomuus oli kuitenkin myös ”ankarana opetuksena” siitä, mihin kansa joutui ilman Jumalaa ja lakia.⁶⁰

Vuodelle 1919 annettua rukouspäiväjulistusta hallitsi kapinan kukistajien poliittinen kysymyksenasettelu. Saksan antaman sotilaallisen avun yhdistäminen Lutherin reformaation velvoituksiin oli vuoden 1918 poliittista teologiaa, samalla myös edellisenä syksynä vietetyn reformaation muistojuhlan⁶¹ hedelmää.

57 *Kuopion tklin kiertok.* 770/2.6.1918; *Lehtola* 1970, 118–121; *Mustakallio* 1986, 195–196.

58 *As.kok.* 79/25.5.1918; *Suomen Kirkon Julkisia Sanomia* 4/1917, 85 (3.4.1917) ja 1–6/1918, 4–6.

59 *As.kok.* 79/25.5.1918. Setälän kirkkopoliittisesta linjasta *Kena* 1979, 28, 30–31; *Reijonen* 1980, 56–57, 61–62, 64–67; *Veikkola* 1980, 367–370.

60 *As.kok.* 79/25.5.1918.

61 Uskonpuhdistuksen 400-vuotisjuhlan viettämisestä *Arkila* 1975, 40; *Pirinen* 1983 c, 39–46.

Kirkolliskokouksen julistus Suomen kansalle

Piispa Koskimiehen ponnistelut kirkon yhteisen kannan määrittelemiseksi ajankohtaisiin kysymyksiin kantoivat vihdoinkin hedelmää lokakuussa 1918. Kirkolliskokouksen osanottajat allekirjoittivat silloin hänen aloitteestaan julistuksen, joka oli osoitettu *Suomen kansalle*.

Julistuksen allekirjoittajat ilmaisivat, että äsken päättyneessä sodassa oli paljastunut koko kansan yhteinen syyllisyys. He vetosivat eri kansanryhmiin yhteiskunnallisen vanhurskauden toteuttamiseksi vallitsevan hätätilan – ”vakavan etsikkoajan” – keskellä. Elintarvikkeita oli toimitettava laillisin hinnoin niitä tarvitseville, työttömille järjestettävä työtä sekä sotaorvoille ja muille puutetta kärsiville toimitettava apua. Samaan tapaan kuin Koskimiehen äskeinen paimenkirje julistus päättyi näkyyn kansallisen etsikkoajan kääntymisestä valoisaksi tulevaisuudeksi.⁶²

Näin kirkon oma edustajisto piispojen – jopa arkkipiispa Johanssonin – johdolla⁶³ näki ensimmäistä kertaa tarpeelliseksi käsitellä julkisuudessa suomalaisen yhteiskunnan ajankohtaista tilannetta. Vuoden 1918 kirkolliskokouksen osanottajat olivat valmiita myöntämään kansan yhteisen syyllisyyden alkuvuoden tapahtumiin. Kirkolliskokous jatkoi vuoropuhelua ”Suomen kansan” kanssa samaan tapaan kuin ensimmäiset kirkkopäivät.

Arkkipiispa Johansson oli kirkolliskokouksen avauspuheessaan valitellut entiseen tapaan sivistysmaissa esiin pyrkivää ”laittomuuden henkeä”, joka lähti yksipuolisista perusteista. Hän kysyi, miten ”voimasanaa” *kansan tahto* oli käytetty ”väkivallan ja ilki-työn puoltamiseksi”. Tällä kertaa arkkipiispa ei kuitenkaan viitannut nimenomaisesti kapinaan nousseisiin sosialisteihin; pikemminkin hän arvosteli taloudellista ”keinotellua” ja ”voitonhimoa”.⁶⁴

Kristillisen työväenliikkeen ja muut ”punapapit”

Syksyn 1917 ja sisällissotatalven aikana papiston riveistä erottui joukko kirkonmiehiä, jotka poikkesivat yleisestä porvarillisesta, ennen muuta vanhasuomalaisesta valtavirrasta.

Niin kuin edellä jo on käynyt selville, kristillisen työväenliiton (Ktl) eduskuntaehdokkaina lokakuun 1917 vaaleissa oli yhdeksän pappia. Näistä kolme oli aiemmin ollut ehdokkaana vanhasuomalaisen tai nuorsuomalaisen puolueen listoilla (K. V. Hurmerinta Helsingistä, K. V. Lehtonen Turusta ja Sulo Soriola Kuhmoisista), mikä ilmensi kristillisen työväenliikkeen väljää poliittista profiilia. Yksi eli Antti Rentola Kuhmoisista taas oli samaan aikaan maalaisliiton ehdokkaana ja tuli myös maalaisliittolaisena valituksi. Rentolalla oli Ktl:n listoja peräti viidessä vaalipiirissä. ”Puhtaita” kristillisen työväen pappisehdokkaita olivat vuonna 1917 K. R. Bonsdorff Siuntiossa, V. A. Heikin-

62 HYK JRK Koskimiehen päiväkirja 3.10., 7.10., 8.10. ja 10.10.1918; *Kirk.kok. L 1918*, VII, 2–8; *Hengellinen Kuu-kauslehti* 1918, 123–125.

63 Piispa Råbergh ei osallistunut kirkolliskokoukseen.

64 *Kirk. kok. ptk. 1918*, 8–9.

heimo Janakkalasta, Hannes Valkama Vuokselasta, K. A. Wallenius Tampereelta ja Uno Wegelius Tuusulasta. Wegeliuksellakin oli nuorsuomalais-maalaisliittolainen menneisyys. Ktl:n pappisehdokkaita saattoi äänestää muualla paitsi Vaasan ja Oulun lääneissä sekä Kuopion läänin läntisessä vaalipiirissä. Puolue ei kuitenkaan saanut yhtään kansanedustajaa.⁶⁵

Edellä mainituista ehdokaspapeista Wegelius ja Rentola olivat kuuluneet Ktl:n valtuuskuntaan ja osallistuneet Turussa heinäkuussa 1917 pidettyyn edustajakokoukseen.⁶⁶ Arkkipiispa Johansson kiinnitti päiväkirjassaan joulukuussa 1917 lehtitietojen perusteella kriittistä huomiota Tuusulan kirkkoherran Wegeliuksen – joka ei kuulunut hänen alaisiinsa vaan Porvoon hiippakunnan pappeihin – esiintymiseen. Johansson totesi Wegeliuksen kiittäneen saarnassaan bolshevikkeja ja leimasi tämän suoraviivaisesti ”pedon palvelijaksi”.⁶⁷ Kansanedustaja Rentola taas herätti myöhemmin huomiota soitaisilla kannanotoillaan.⁶⁸

Sisällissodan aikana kristillinen työväenliike pyrki tiukasti varjelemaan puolueettomuuttaan. Sen helmikuun puolivälissä 1918 kokoontunut valtuuskunta kehotti paikallisyhdistyksiä erottamaan aseellisiin kaarteihin liittyvät jäsenet. Käytännössä kannanotto varoitti punakaartien tukemisesta. Kuukauden päästä valtuuskunta vetosi sotiviin osapuoliin sovintoneuvottelujen aikaan saamiseksi, vaikkakaan se ei katsonut itse voivansa käynnistää niitä. Ktl:n tamperelainen äänenkannattaja *Työkansa* joutui keskeyttämään ilmestymisensä sisällissodan puhjettua, mutta pääsi jatkamaan sitä kuukauden kuluttua kansanvaltuuskunnan määrittelemissä rajoissa.

Sodan jälkeen kansanvaltuuskunnan tukemisesta arvosteltu *Työkansan* toimitus joutui jättämään paikkansa. Ktl:n liittohallinto totesi, että ani harvat kristilliseen työväkeen kuuluvat olivat ”hairahtuneet” kannattamaan punakapinaa. Paikallisosastojen oli kuitenkin erotettava jäsenyydestään kaikki punakaarteihin kuuluneet tai muutoin kapinaan osallistuneet. Samalla Ktl:n edustajakokous syrjäytti siihenastisen puheenjohtajan, sisällissodassa punaisia sympatisoineen Antti Kaarneen, joka oli ollut yhteiskunnallisesti radikaalin maallikkolinjan symboli. Kaarneesta tuli vuoden 1922 vaaleissa äärivasemmiston eli Suomen sosialistisen työväenpuolueen kansanedustaja.⁶⁹

Sisällissotaa koskeneessa tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota muutamaan punaisia lähellä olleeseen pappiin. Ktl:n eduskuntaehdokkaana edellisenä syksynä ollut Siuntion kirkkoherra K. R. Bonsdorff osoitti kotiinsa tulleille punaisille ystävällisyyttä tavalla, jota seurakuntalaiset sittemmin pitivät epäilyttävänä. Tampereen esikaupunkipappi A. R. Wellroos puolestaan kääntyi Otto Wille Kuusisen puoleen saadakseen kansanvaltuuskunnalta maksamatta jääneen palkkansa. Tapaukset vietiin sodan jälkeen Porvoon tuomiokapitulin käsiteltäväksi. Kapituli ei rangaissut Bonsdorffia, mutta Wellroos sai yksityisen varoituksen ”jyrkästi tuomittavasta ajattelemattomuudesta johtuvan sopimattoman tekonsa takia”.⁷⁰

65 Kena 1979, 36 viite 23; *Mustakallio* 1978 a, 225–226, 230, 234–237; *Hannu Mustakallio* 2001, 330–335.

66 KTLA Ktl:n edustajakok. ptk. Turku 6.–10.7.1917.

67 HYK YA Johanssonin pvk. 11.12.1917; HYK HR Johansson Herman Råberghille 7.11.1917.

68 *Palmu* 1974, 140–141; *Arkkila* 1975, 43–46; *Kena* 1979, 53, 90, 97–98, 106.

69 KTLA Ktl:n valtuuskunnan kok. ptk. 17.2.1918 § 2–4 ja 23.3.1918 § 1 sekä liittohallinnon ptk. 22.6.1918 § 3; *Palmu* 1974, 132–154; *Kena* 1979, 106–110.

70 *Kena* 1979, 62 viite 33.

Punaisten ymmärtämisestä epäillyt Bonsdorff ja Wellroos olivat molemmat evankeliseen herätysliikkeeseen kuuluvia pappeja. Bonsdorff oli ollut Ktl:n ehdokkaana jo ensimmäisissä eduskuntavaaleissa (1907), Wellroos taas harvinaisen selväpiirteinen kristillisen työväenliikkeen kannattaja samoihin aikoihin.⁷¹ He eivät missään vaiheessa esiintyneet itse sosiaalidemokraattisen puolueen tukijoina.

Ainoa täysverinen punapappi oli Ruotsinpyhtään virallisena apulaisena syksystä 1917 lähtien toiminut pastori Einar Rauhamäki, joka opittiin tuntemaan paikallisen työväenyhdistyksen aktivistina ja sosialismin innokkaana kannattajana. Agitaatiomatkinsa hän ulotti myös naapuripitäjiin. Sisällissodassa Rauhamäestä tuli Ruotsinpyhtään punaisten johtaja, joka organisoi punakaartin sekä julistautui kansankomissaariksi ja kunnallislautakunnan esimieheksi. Saksalaisten joukkojen saavuttua paikkakunnalle Rauhamäki lähti pakomatkalle. Hän oli paikalla Porvoon tuomiokapitulin käsittelössä hänen asiaansa huhtikuun lopulla. Kapituli kielsi Rauhamäkeä jatkamasta pappisvirkansa hoitoa. Hänen tiensä vei tämän jälkeen Ruotsiin ja edelleen Neuvostovenäjälle, missä hän kuoli karkotettuna Siperiassa.⁷²

Omaperäistä poliittista kantaa edusti Suomen Kirkon Sisälähetysseuran toimitusjohtajana Sortavalassa työskennellyt rovasti Otto Aarnisalo. Hän toimitti maaliskuu – kesäkuussa 1918 *Suojeluskuntalainen*-lehteä, jota jaettiin suurina erinä sisällissodan aikana. Aarnisalo esitti lehdessään voimakkaita vetoamuksia ihmisarvoisen elämän turvaamisesta kaikille ja vihollisten rakastamisesta. Jouduttuaan konfliktiin sensuuriviranomaisten kanssa hän kävi Seinäjoella ylipäällikkö Mannerheimin luona turvaamassa ilmaisuvapautensa.⁷³

Aarnisalo esitti Nimimerkillä ”Työmiehen poika” syksyllä 1918 julkaisemassaan kirjassa *Suomen vaara* ”kansallisocialistiseksi” kutsumansa ohjelman, joka oli tarkoitettu niin ”socialistisille kansallismielisille” kuin ”kansallismielisille socialisteille”. Hänen mukaansa silloisia taloudellisia ristiriitoja ei voitu ratkaista tyydyttävästi muutoin kuin siirtymällä socialistiselle kannalle. Uudistukset oli kuitenkin toteutettava paitsi socialistisella myös kristillissiveellisellä, kansallisella, kansanvaltaisella ja laillisella pohjalla. Sosialismi oli Aarnisalolle taloudellinen, ei uskonnollinen, siveellinen eikä luokkayksitys. ”Olen socialisti ja pidän sitä kunnianani”, Aarnisalo totesi.⁷⁴

Sisälähetysseuran toimitusjohtaja asettui maaliskuussa 1919 pidetyissä eduskuntavaaleissa kristillisen työväenliiton ehdokkaaksi Viipurin läänin itäisessä vaalipiirissä.⁷⁵ Vuonna 1920 ilmestyneessä *Aikalaiskirjassa* Aarnisalo luonnehti itseään ”täysiveriseksi socialistiksi”, joka ei kuitenkaan kuulunut sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. Ilmoituksen johdosta hänen vanha tukijansa arkkipiispa Johansson katkaisi välinsä häneen.⁷⁶

71 *Mustakallio* 1983, 230, 250, 343–344, 404, 417, 419, 457, 461–463.

72 *Kena* 1979, 62–63 viite 33; *Kansanaho* 1994, 291–298. Ks. myös *Suomen Sosialidemokraatti* 12.12.1981, Einar Rauhamäki oli punakaartilaispappi.

73 *Sipilä* 1954, 246–248; *Kena* 1979, 53–54; *Toiviainen* 2005, 223.

74 [*Aarnisalo*] 1918, 63–65, 105–108; *Sipilä* 1954, 248–257; *Kena* 1979, 88; *Huhta & Sillanpää* 1907, 31–32.

75 *Sipilä* 1954, 255; *Kyrönlahti* 2007, 48, 94, 124.

76 *Sipilä* 1954, 244–245

Herätysliikkeiden rooli

Papiston ohella myös uskonnollisilla herätysliikkeillä oli vuosien 1917–1918 sisäpoliittisissa tapahtumissa oma roolinsa.

Heränneet olivat jo heinäkuussa 1917 Lapuan Karhunmäen kansanopistolla pidentyillä herättäjäjuhlilla julkaisseet julistuksen, joka oli osoitettu *Suomen kansalle* ja suunnattu sosiaalidemokraattien uskonnonvastaista politiikkaa vastaan. Herättäjäjuhlien järjestäjät katsoivat vetoituksen julkaisemisen isänmaalliseksi velvollisuudekseen ja osoittivat siten huolensa koko kansan kohtalosta. Heränneet vetosivat Suomen kansaan yksittäisten kansalaisten ja kansan enemmistön nimissä, eivät yhtenä useista herätysliikkeistä.⁷⁷

Karhunmäen herännäisopistolle Etelä-Pohjanmaalle perustettiin syksyllä 1917 oma suojeleuskuntaosasto, joka rupesi antamaan oppilaille sotilaskoulutusta. Karhunmäkeläiset muodostivat sittemmin puhjenneessa sisällissodassa oman yhtenäisen körttiosastonsa, jollaista muualla ei syntynyt. He olivat osa Laurilan veljesten johtamia lapualaisjoukkoja. Yhtenäinen körttipuku ja sotilaspapiksi rintamalle lähtenyt kansanopiston johtaja pastori Väinö Malmivaara tekivät heidät tunnetuiksi koko maassa – ja myös pelätyiksi vastustajan keskuudessa.

Heränneiden johtaja, Lapuan kirkkoherra Vilhelmi Malmivaara kuvasi körttiosaston taistelutapaa *Suomalaisen Suomen* sivistyneelle lukijalle: ”Ennen taisteluun menoa hieman vapistusta, joka poistettiin polvistumalla Jumalan eteen; taistelun kestäessä pelotonta urhoollisuutta, ja sen tauottua otettiin esille Sionin Virret (heränneiden laulukirja).”

Lopputuloksena oli, että syntyi myytti körttiläisten erinomaisuudesta sodassa. *Ilkka Huhta* toteaa: ”Vakaa ja päättäväinen, mutta kuitenkin nöyrä körttisotilas takasi sen, että Jumalankin täytyi taistella valkoisten puolella.”⁷⁸

Eteläpohjalaiset heränneet näkivät taistelun punaisten muodostamaa uhkaa vastaan uskonnollis-eettiseksi velvollisuudekseen. Sota oli körttiläisille vapaussotaa ja samalla ”pyhää sotaa”, niin kuin samassa *Suomalaisen Suomen* numerossa julkaistu Lauri Pohjanpään *Körttisotilas*-runo ilmaisi:

Nyt tuomio käy,
nyt ratkaistaan
ken on puolesta Herran
ja vastaan -
nyt ei sääliä saa, nyt ei säästää saa
tänä yönä veljeä, lastaan.⁷⁹

Heränneet olivat siis heinäkuussa 1917 kääntyneet *Suomen kansan* puoleen. Samoin tekivät Helsingin kirkkopäivät seuraavassa tammikuussa ja kirkolliskokous lokakuussa 1918.

⁷⁷ *Hengellinen Kuukauslehti* 1917, 133–134 (Suomen kansalle); *Huhta* 2001, 209–211.

⁷⁸ *Malmivaara* 1918, 95–98; *Kena* 1979, 60, 69–70; *Huhta* 2001, 215–222.

⁷⁹ *Suomalainen Suomi* 1918, 99–100; *Kena* 1979, 70.

Evankelinen herätysliike sitä vastoin osoitti vastaavan vetoomuksen joulukuun alussa 1917 *evankeliselle kansalle*, siis omalle väelle. Suomen Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen johtokunta pahoitteli liikkeen päälehdessä *Sanansaattajassa* ajan yleistä kurjuutta ja rauhattomuutta. Sisäiset erimielisyydet, luokkaviha ja kansallisuustaistelut riehuiivat pelottavassa määrin, mihin liittyi uskonnonvastaisuuden ja siveellisten rappioilmiöiden voimistuminen. Tämä kaikki antoi evankeliselle kansalle aiheen hengelliseen taisteluun pimeyden voimia vastaan.⁸⁰

Heränneet ja evankeliset erosivat tavoitteiltaan ja ulkoiselta toimintaprofiililtaan merkittävästi. Ero oli näkynyt jo ensimmäisiin eduskuntavaaleihin valmistauduttaessa. Evankelinen liike keskittyi oman uskonnollisen identiteetin rakentamiseen, kun taas herännäisyys antoi kannattajilleen myös tietyn kansallis-yhteiskunnallisen identiteetin.⁸¹ Evankeliumiyhdistyksen johtokunta, jossa myös liikkeen ruotsinkielinen osa oli edustettuna, näki paitsi eri yhteiskuntaryhmien myös suomen- ja ruotsinkielisten välillä vuonna 1917 voimistuneet jännitteet pohjimmiltaan negatiivisena ilmiönä. Evankelinen liike ei muodostanut poliittis-yhteiskunnallisesti yhtenäistä kokonaisuutta.

Sanansaattaja julkaisi toukokuun puolivälissä 1918 ilmestyneen numeronsa etusivulla runon *Veljessodan tauottua*, jonka sanoma oli ”puhtaasti uskonnollinen” ja sodan osapuolia sovinnollisuuteen kehottava:

Kasvos, Herra, vallan peittäneen
meiltä syntiemme vuoksi näytit,
vihan voimat päästit valloilleen,
sydämemme ahdistuksin täytit
koska väkivalta hallintaan
näytti päässeen yli kaiken maan,
koska veli veljeänsä vastaan
surma-asein astui sotimaan.

— —

Herra, suo nyt, että viimeinkin
kansamme jo nöyrtyis etehesi!
Paina meitä Poikas haavoihin,
joista kerran vuoti veri, vesi
lapsiksesi meidät saattaen —
siispä meitä lailla veljesten
elämähän tästälähin auta
lyhyt elämämme maallinen!⁸²

Sanansaattajassa julkaistussa rukouksessa heijastui myös evankelisen liikkeen toimintaympäristö, joka oli suureksi osaksi sisällissodan aikainen punainen Suomi⁸³. Eteläpohjalaisten heränneiden uhmakkaat äänenpainot olivat evankelisten äänenkannattajan rukoukselle vieraita. Johtavat evankeliset eivät sitoutuneet sisällissodan kumpaankaan osapuoleen vaan keskittyivät liikkeen opillisen luonteen varjelemiseen.

80 *Sanansaattaja* 19/1.12.1917, 285–286 (Koettelemusten aikana); *Arkkila* 1975, 42.

81 *Mustakallio* 2006, 165.

82 *Sanansaattaja* 6–7/15.5.1918.

83 Ks. myös *Arkkila* 1975, 42–44.

Seuraavaan, kesäkuun alussa 1918 ilmestyneeseen *Sanansaattajan* numeroon ajankohtaiset tapahtumat heijastuivat kuitenkin poikkeuksellisella tavalla. Lehti julkaisi etusivullaan V. A. Koskenniemen mukaelman *Isänmaan virrestä*, joka oli tarkoitettu laulettavaksi kaatuneiden haudoilla. Selvin ajankohtainen sanoma oli seuraavalla säkeellä:

Sä siunannut oot aseitamme,
kun pakoon lyötiin vainon yö.
Myös siunaa rauhan-askartamme,
tee kaunihiksi kansan työ.
Miss' äsken hurme maata kasti,
suo oran itää runsahasti.⁸⁴

Koskenniemi oli vähän aiemmin, toukokuussa julkaissut juuri käytyyn sotaan liittyneen nationalistisen tendenssirunoelman *Nuori Anssi*, joka ilmensi heränneiden silloista julkisuuskuvaa. Koskenniemi kuvasi, kuinka Pohjanmaan körttiläiset olivat läheneet kolmen sukupolven voimin sotaan ”pirua ja ryssää vastaan”.⁸⁵ Nyt valkoisen Suomen keskeisiin ideologioihin kuulunut Koskenniemi oli näkyvästi esillä evankelisten päälehdessä.

Lestadiolaisuuden huomattavimmat kannatusalueet olivat Pohjois-Suomessa, joka oli kokonaisuudessaan valkoisen armeijan hallussa jo helmikuun alussa.⁸⁶ Vanhoillislestadiolaisen Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistyksen (SRK) johtokunta määritteli maaliskuun 3. päivänä 1918 liikkeen suhteen valkoisen Suomen hallitukseen. Kannanotto tuli laajempaan julkisuuteen huhtikuussa ilmestyneessä *Siionin Lähetyslehdessä*:

Kokoontunut Lähetystoimikunta [johtokunta] pitää velvollisuutenaan kehottaa Jumalan lapsia kaikin tavoin tukemaan maan laillista hallitusta ja olemaan kuuliainen hallituksen käskyille Tit. 3: 1, tietäen, että hän ainoastaan tällä tavalla Jumalan tahtoa noudattaa, mutta päinvastaisella tavalla tuottaa häpeää Jeesuksen nimelle ja edistää väkivaltaa veljeinsä henkeä ja omaisuutta vastaan. Jumalan lasten on rukoiltava Jumalaa Jeesuksen nimeen esivallan edestä, niinkuin Raamattu neuvoo 1 Tim 2: 1–2.⁸⁷

Kannanotossaan vanhoillislestadiolaisten johtoelin antoi esivaltateologisin argumentein täyden tukensa Vaasan senaatille ja sen pyrkimyksille punaisten kapinan kukistamiseksi. Tässä suhteessa vanhoillislestadiolaisuus toimi yksiselitteisemmin ja yhtenäisemmin valkoisen Suomen puolesta kuin muut herätysliikkeet.

Maalis–huhtikuun vaihteessa organisoituun sotilaspapistoon kuuluivat niin vanhoillislestadiolainen L. P. Tapaninen, joka oli viimeksi ollut ylimääräisenä pappina Rovaniemellä ja Kittilässä, kuin lestadiolaiseen uuteenheräykseen kuulunut Kustavi Lounasheimo Pieksämäeltä. Tapaninen sai huhtikuun alussa määräyksen Pohjois-Pohjanmaan rykmentin kenttäpapiksi, Lounasheimo taas aloitti vähän myöhemmin toisen Karjalan rykmentin pappina.⁸⁸

84 *Sanansaattaja* 8–9/1.6.1918.

85 *Huhta* 2001, 218–222.

86 *Talonen* 1988, 182.

87 SRKA Cba: 2 SRK:n johtok. ptk. 3.3.1918 § 1; *Siionin Lähetyslehti* 1918, 80; *Talonen* 1988, 180; *Tapaninen* 2007, 99.

88 *Lumijärvi* 1970, 37–38; *Talonen* 1988, 183; *Juva* 1989, 47–48, 53.

Vanhoillislestadiolainen herätysliike pani johtoelimensä periaatteellisen kannanoton täytäntöön perustamalla maaliskuun viimeisenä päivänä Oulussa ”Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistyksen sanitääriambulanssin muodostustoimikunnan”. Mannerheimin päämaja hyväksyi kohta sen tarjouksen ”käytännöllisen ambulanssin” lähettämiseksi rintamalle sairaanhoito- ja sielunhoitotyöhön. Toiminta-ajatus oli syntynyt yksityisten lestadiolaiskristittyjen piirissä, mutta SRK:n johtokunta otti sen sittemmin omakseen. Hallinnollis-organisatorisesti ambulanssi kuului Oulun suojeluskunnan esikunnan järjestämään Oulun komennuskuntaan.

Pohjoissuomalaisien lestadiolaisten muodostamaan avustusryhmään kuului sen loppullisessa kokoonpanossa yhdeksän miestä ja kahdeksan naista. Käytännöllisen ambulanssin johtajana toimi Ranuan kirkkoherra O. H. Jussila. Julistus- ja sielunhoitotyöstä huolehtivat hänen lisäksi pastori L. P. Tapaninen, jolla oli siis toinenkin määräys, Haapajärven kappalainen J. L. Seppänen ja kemiläinen saarnaaja Juho Kanninen. SRK:n käytännöllinen ambulanssi lähti rintamalle huhtikuun 10. päivänä ja toimi sodan loppuajan kenttäsairaalanä Pälkäneellä. Yksikkö oli kirkkoherra Jussilan johdolla edustettuna myös valkoisen armeijan voitonparaatissa Helsingissä toukokuun 16. päivänä.⁸⁹

Vanhoillisten ohella lestadiolainen uusiheräys eli Suomen Lähetysseuran Laestadiolainen haaraosasto organisoivat oman kenttäsairaalan eli ”liikkuvan ambulanssin”. Uusheränneiden sielunhoito- ja sairaanhoitoryhmä lähti Oulusta huhtikuun puolivälissä Karjalan rintamalle, missä se toimi Antreassa ja Viipurissa. Kymmenkunta henkeä käsittänyt ryhmä koostui lähes yksinomaan naisista, ennen muita sairaanhoitajista. Toiminnan johdossa oli Oulun diakonissakodin johtajatar Elin Smarin. Julistustyöhönkin osallistui saarnaaja Aatu Heiskasen ohella nainen, lähetysaarnaaja Ida Rönkä.⁹⁰

Vanhoillislestadiolaisten ambulanssitoiminta Suomen sisällissodassa oli saada jatkoa, kun siitä vastanneen toimikunnan enemmistö esitti tammikuussa 1919 SRK:n johtokunnalle vastaavan käytännöllisen ambulanssin lähettämistä Virossa puhjenneseen vapaussotaan. Johtokunta päättikin 26. tammikuuta lähettää Vieroon ”hetimiten” enintään kuusi henkeä käsittävän ambulanssin. Maaliskuun puolivälissä hankkeen todettiin kuitenkin raukeavan.⁹¹ Ambulanssitoiminnan toiseen vaiheeseen liittyi ilmeisesti liikkeen sisäisiä erimielisyyksiä.

89 SRKA Cba: 2 Johtok. ptk. 25.3.1918 § 1 ja 7.4.1918 § 1–2; Ambulanssitoimikunnan kokoelma K: 5 (pöytäkirjoja ja Veikko Kerolan 1958 tekemiä haastatteluja); OMA Laestadiana 6 Käytännöllisen ambulanssin arkisto; *Lumijärvi* 1970; *Talonen* 1988, 184–188; *Juva* 1989, 48–55; *Tapaninen* 2007, 99–102.

90 *Kolkuttaja* 1918, 227–233 (Röngän kertomus 25.6.1918); *Talonen* 1988, 187–188. Smarinista *Hannu Mustakallio* 2001, 309–318, uudenheräyksen naisten erityisestä aktiivisuudesta sisä- ja ulkolähetystyössä myös s. 412–413.

91 SRKA Cba: 2 Johtok. ptk. 12.1.1919 § 1, 19.1.1919 § 1, 5; K: 5 Ambulanssitoimikunnan ptk. 27.1.1919 § 1 ja 17.3.1919 § 2; *Lumijärvi* 1970, 44–45.